

श्री ५ बडा महाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको संक्षिप्त जीवनी र जन्मकुण्डलीको व्याख्या

—शङ्करमान राजवंशी

संक्षिप्त जीवनी—

यी पृथ्वीनारायण शाह गोरखाका राजा नरभूपाल शाहका माहिली महारानी कौशल्यावतीको गर्भबाट उत्पन्न छोरा हुन् । यिनको जन्म वि. सं. १७७६ पौष २७ गते भएको हो । जेठी महारानी चन्द्रप्रभावतीले पृथ्वीनारायणलाई बाल्य-जीवनमा राम्रो हेरविचार गरी हुर्काइन् । उमेरदार भएपछि पृथ्वीनारायणको विवाह मकवानपुरका राजा हेमकर्ण सेनकी छोरी इन्द्रकुमारीसंग भयो । तर विवाह हुनासाथ छोरीलाई लगत्तै बिदा नगर्ने मकवानीहरूको चलन हुनाले केही काल छोरीलाई बिदा नगर्ने कुरा हुँदा त्यसमा खटपट परी पृथ्वीनारायणको मकवानीसंग मनोमालिन्य भयो र पृथ्वीनारायण रिक्त घर फर्के । त्यसपछि पृथ्वीनारायणले काशीका रजपूत दयाराम सिंहकी छोरी नरेन्द्रलक्ष्मीसंग दोस्रो विवाह गरे । वि. सं. १७९६ मा राजा नरभूपाल शाहको स्वर्गवास भएपछि पृथ्वीनारायण शाह राजसिंहासनमा बसे । पृथ्वीनारायणका प्रतापसिंह शाह र बहादुर शाह दुई छोरा भए । पृथ्वीनारायणका पालामा नेपालराज्य धेरै भागमा विभाजित थियो । पृथ्वीनारायण शाह उत्साही तथा प्रतिभाशाली पुरुष थिए । यिनले छिन्नभिन्न भइराखेको नेपाललाई एउटै बनाउनुपर्छ भन्ने विचार गरे । त्यस बेला पश्चिमतिर लमजुङ राज्य बलवान् थियो । आफू पूर्वतिर लागि रहेको बेलामा पश्चिमबाट आफ्नो राज्य खाने धेरै संभावना हुँदा लमजुङसंग सन्धि गरी पृथ्वीनारायणले पूर्वतिरका राज्य एकीकरण गर्दै लगे । पूर्वतिरका राज्य चौदण्डी र विजयपुर दखल गरेपछि नेपाल राज्य सुखीमसंग जोडिनपुग्यो ।

यिनले गरेको विजयको तालिका—

- वि. सं. १८०१ आश्विन १५ गते नुवाकोट विजय ।
- वि. सं. १८११ श्रावण २७ गते नालदुम विजय ।
- वि. सं. १८१२ श्रावण १४ गते चौबीसी सिरानचोक

विजय ।

- वि. सं. १८१६ आषाढ २१ गते शिवपुरी विजय ।
- वि. सं. १८१६ माघ १ गते काभ्रे विजय ।
- वि. सं. १८१८ ज्येष्ठ ३० गते चौकोट विजय ।
- वि. सं. १८१९ भाद्र ६ गते मकवानपुर विजय ।
- वि. सं. १८१९ आश्विन २ गते तिमालप्रदेश विजय ।
- वि. सं. १८१९ आश्विन २० गते सिधुली विजय ।
- वि. सं. १८१९ आश्विन २२ गते हरिहरपुर विजय ।
- वि. सं. १८१९ माघ १० गते मकवानपुरमा मीरकासिमसंगको युद्ध विजय ।
- वि. सं. १८२० कार्तिक १० गते धुलिखेल विजय ।
- वि. सं. १८२३ मा कीर्तिपुर विजय ।
- वि. सं. १८२४ आश्विनमा सिधुलीमा अंग्रेज किनलकसंगको युद्ध विजय ।
- वि. सं. १८२५ आश्विन १३ गते कान्तिपुर विजय ।
- यसको लगत्तै ललितपुर विजय ।
- वि. सं. १८२६ मार्ग १ गते भक्तपुर विजय ।
- वि. सं. १८२७ फाल्गुनमा तनहुँ विजय ।
- वि. सं. १८२८ पौषमा सतहुँ विजय ।
- वि. सं. १८३० भाद्रमा चौदण्डी विजय,

यसको लगत्तै विजयपुर विजय ।

(यी तिथिमितिका विस्तृत विवरण पूर्णमा पत्रिकामा हेर्नुहोस्)

यसपछि पृथ्वीनारायणले फेरि पश्चिमतिर राज्य बढाउने विचार गरी वि. सं. १८३१ को हिउँदमा नुवाकोट गएका

थिए । त्यहाँ केही दिन विरामी भई पृथ्वीनारायण दिवङ्गत भए । माघ १ गते त्रिशूली गण्डकी देवघाटमा उनको दाह-संस्कार भयो ।

यिनको जन्मकुण्डरी-

६	५	४
६		३ रा.
५		२
सू. म. बू. बू. श. के. ९	१०	१
चं. शु.	११	१२

जन्मकुण्डलीको व्याख्या —

मानिसहरूको जीवनमा ग्रहहरूबाट गरिने व्यवहारका विषयमा प्राचीन ऋषिमुनिहरूले आफ्नो तपस्याद्वारा आर्जन गरी सार्वजनिक हितका निमित्त आफ्नो अनुभवको भण्डार छोडेर गएका छन् । त्यो हो ज्योतिष । ज्योतिष सिद्धान्त, संहिता, होरा गरी तीन भागमा विभाजित छन् । सिद्धान्त ज्योतिषमा गणितसम्बन्धी कुरा, संहिता ज्योतिषमा सकृन्-सम्बन्धी कुरा, होरा ज्योतिषमा जातकसम्बन्धी कुरा छन् । जातकमा मानिसहरूको जीवनमा हुने शुभाशुभको वर्णन गरिएको छ । जीवन भनेको मानिसको अमूल्य चीज हो । जीवनमा भूत, भविष्य, वर्तमानका सुखदुःखादि कुराको झलक मानिसको जन्मकुण्डलीबाट पनि थाहा पाउन सकिन्छ । त्यसकारण जन्मकुण्डली मानिसहरूको सुखदुःखादि सम्पत्ति भरिएको जीवनरूपी भण्डारको साँचो हो । जन्मकुण्डली केवल मानिसको जन्ममिति समयसम्म मात्र देखाउने साधन होइन । त्यो ता जन्मैदाँ लिएर आएको आफ्नो भाग्यको रूपरेखालाई संकेत गर्ने चक्र हो । दुःख पीर पर्दा जन्मकुण्डली हेराउने, विवाह व्रतबन्ध गर्दा जन्मकुण्डली जुटाउने, मर्दा उसको जन्मकुण्डलीसमेत संस्कार गर्ने अद्यापि चलन छ । यदि त्यसप्रति विश्वास नहुँदो हो ता त्यो चलन चल्ने थिएन होला । त्यस विषयको शास्त्र पनि त त्यसै बनाइएन होला । त्यसकारण जन्मकुण्डली मानिसको जीवनको सारतत्व हो भन्नामा कुनै शंका हुँदैन ।

वि.सं. १७७९ पौष कृष्ण अमावास्या घडी ४।२ उप्रान्त प्रतिपदा पूर्वाषाढा घडी २।५८ उप्रान्त उत्तराषाढा नक्षत्र व्याघात घडी २।२ उप्रान्त हर्षण योग बव करण पौष २७ गते बृहस्पति वार सूर्योदयगत घडी ३६।१५ मा पृथ्वीनारायण शाहको जन्म भयो ।

(संस्कृत सन्देश १ वर्ष ३ अंक ११ पृष्ठबाट)

जन्मकुण्डलीमा ग्रह नौ ओटा लेखिएका हुन्छन् । ती ग्रह क्रमैले सूर्य, चन्द्र, मंगल, बुध, बृहस्पति, शुक्र, शनि, राहु र केतु हुन् । यिनलाई नवग्रह भन्दछन् । यी नवग्रहमा राहु र केतु दृश्य ग्रह होइनन् तापनि जन्मकुण्डलीमा राहु र केतुले पनि फल दिने हुनाले राहु र केतु पनि ग्रहमा लिइएका छन् । ती नवग्रहमा मुख्य ग्रह चन्द्रसूर्यलाई मानेका छन् । हुन पनि सूर्यको तापकिरण र चन्द्रको अमृतकिरण पृथ्वीमा नपर्दाँ हो ता पृथ्वीमा प्राणीहरूको सृष्टि नै हुने थिएन होला । सूर्यबाट जीवन र चन्द्रबाट भरणपोषण यावत् प्राणीले पाएका हुन्छन् । त्यस्तै अरु ग्रहहरू पनि विभिन्न विषयका कारण हुन् । ती यसरी बताएका छन्—

कालात्मा दिनकृन्मनस्तुहिनगुः सत्त्वं कुजो ज्ञो वचो ।

जीवो ज्ञानसुखे सितश्च मदनो दुःखं दिनेशात्मजः ॥१/२॥

(बृहज्जातक ग्रहयोनिप्रभेद)

सूर्य—आत्मा, चन्द्र—मन, मंगल—बल, बुध—बोली
बृहस्पति—ज्ञान, शुक्र—कामवासना, शनि—दुःखका कारण हुन् ।

जति प्राणी सृष्टि भएका छन् ती प्राणीले सूर्यबाट आत्मा अर्थात् जीवन, चन्द्रमाबाट मन, मंगलबाट बल, बुधबाट बोली, बृहस्पतिबाट ज्ञान, शुक्रबाट कामवासना, शनिबाट दुःखका अंश पाएर आएका हुन्छन् । मानिसको जीवनमा कुन कुन ग्रहबाट के कति अंश प्राप्त छन् भन्ने कुरा

श्री ५ बडा महाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाह

मानिसहरूको जन्मकुण्डलीमा रहेका ग्रहका विन्यासबाट थाहा हुन्छ ।

जन्मकुण्डलीमा बाह्र कोठा हुन्छन् । बाह्र कोठामा बाह्र राशि क्रमैले मेष, वृष, मिथुन, कर्कट, सिंह, कन्या, तुला, वृश्चिक, धनु, मकर, कुम्भर, मीनलाई अंकबाट लेख्ने गर्छन् । बाह्र राशिहरू पूर्वमा उदय भई पश्चिममा अस्त हुन्छन् । जन्म समयमा जुन राशि पूर्वक्षितिजमा लागी उदय भएको हुन्छ त्यो राशिलाई जन्म-लग्न भन्दछन् । पृथ्वीनारायणको जन्मकुण्डलीमा ५ को अंक जन्मलग्नको अंक हो । यो सिंहलग्न हो ।

जन्मकुण्डलीमा बाह्र कोठाका बाह्र भावका नाम क्रमैले लग्नदेखि तनु, धन, सहज, सुहृद्, सुत, रिपु, जाया, मृत्यु, धर्म, कर्म, आय र व्यय, भन्ने व्यवहार गरिन्छन् । लग्न र लग्नदेखि चारौं सातौं दशौं कोठालाई केन्द्र भन्दछन् । लग्नदेखि पाँचौं र नवौं कोठालाई त्रिकोण भन्दछन् ।

दृश्य ग्रहहरू बाह्र राशिका मालिक बताइएका छन् । तिनमा सिंहराशिको मालिक सूर्य, कर्कट राशिको मालिक चन्द्रमा, मेष र वृश्चिक राशिको मालिक मंगल, मिथुन र कन्या राशिको मालिक बुध, धनु र मीन राशिको मालिक बृहस्पति, वृष र तुला राशिका मालिक शुक्र, तथा मकर र कुम्भ राशिका मालिक शनि हुन् । यी ग्रहहरूले आफ्नो सातौं राशिमा पूर्णदृष्टिले देख्छन् ।

दृश्यग्रहहरू परस्परमा शत्रु मित्रु यसरी बताइएका छन्—

सूर्यका— मित्र—चन्द्र, मंगल, बृहस्पति । सम—बुध । शत्रु—शुक्र, शनि ।

चन्द्रका— मित्र—सूर्य, बुध । सम—मंगल, बृहस्पति, शुक्र, शनि । शत्रु—छैनन् ।

मंगलका— मित्र—सूर्य, चन्द्र, बृहस्पति । सम—शुक्र, शनि । शत्रु—बुध ।

बुधका— मित्र—सूर्य, शुक्र । सम—मंगल, बृहस्पति, शनि । शत्रु—चन्द्र ।

बृहस्पतिका— मित्र—सूर्य, चन्द्र, मंगल । सम—शनि । शत्रु—बुध, शुक्र ।

शुक्रका— मित्र—बुध, शनि । सम—मंगल, बृहस्पति । शत्रु—सूर्य, चन्द्र ।

शनिका— मित्र—बुध, शुक्र । सम—बृहस्पति । शत्रु—सूर्य, चन्द्र, मंगल ।

अब पृथ्वीनारायणका जन्मकुण्डलीमा रहेका ग्रहबाट योग विचार गरिन्छ । यसका निमित्त शास्त्रमा बताएका श्लोक उद्धरण गरिन्छ ।

तपः स्थानाधिपो मंत्री मंत्राधीशो विशेषतः ।

उभावन्योन्यसदृष्टौ जातश्चेदिह राज्यभाक् ॥१॥

यत्र कुत्रापि संयुक्तौ तं वापि समप्तसमौ ।

राजवंशोद्भूवो बालो राजा भवति निश्चयः ॥२॥

शुतेशकर्मेशमुखेशलग्ननाथा यदा धर्मपसंयुताश्चेत् ।

नृपोत्तरश्चेदिह वारणाढ्यः स्वतेजसा व्याप्तदिगन्त-
रालः ॥३॥

मुखकर्माधिपौ चैव मंत्रिनाथेन संयुतौ ।

धर्मशेनाथ वा युक्तौ जातश्चेदिह राज्यभाक् ॥४॥

सुतेश्वरो धर्मपसंयुतश्चेत्स्वतेश्वरेणापि युतो विलगने

सुखेऽथवा मानगृहेऽथवा स्याद्राज्याभिविक्तो यदि
राजवंशयः ॥५॥

(उडुदायप्रदीप योगाध्यायको टीका)

त्रिकोणाधिपयोर्मध्ये सम्बन्धो येन केनचित् ।

केन्द्रनाथस्य बलिनो भवेद्यदि सुयोगकृत् ॥१७॥

केन्द्रत्रिकोणाधिपयोरेकत्वे योगकारकौ ।

अन्यत्रिकोणपतिना सम्बन्धो यदि किं परम् ॥२०॥

यदि केन्द्रत्रिकोणे वा निवसेतां तमोग्रहौ ।

नाथेनान्यतरेणापि सम्बन्धाद्योगकारकौ ॥२१॥

(उडुदायप्रदीप योगाध्याय)

उडुदायप्रदीप योगाध्यायको (१२) श्लोकबमोजिम राज-
योग—

तपस्थान भनेको धर्मस्थान अर्थात् नवौं स्थान हो । मन्त्रस्थान भनेको सुतस्थान अर्थात् पञ्चमस्थान हो । पञ्चम-
स्थान र नवौं स्थानको मालिक परस्पर देखेमा अथवा ती दुवै
जुनसुकै स्थानमा मिलेर बसेमा वा परस्पर पूर्णदृष्टिले देखेमा
राजयोग हुन्छ भन्ने उक्त श्लोकको भनाइ छ ।

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डलीमा पञ्चमस्थानको मालिक बृहस्पति र नवौं स्थानको मालिक मंगल पञ्चमस्थानमा मिलेर बसेका छन् । त्यसकारण उक्त श्लोकबमोजिम राजयोग भयो ।

(३।४) श्लोकबमोजिम राजयोग—

सुतस्थान अर्थात् पञ्चमस्थानको मालिक, कर्मस्थान अर्थात् दशमस्थानको मालिक, सुखस्थान अर्थात् चतुर्थस्थानको मालिक, लग्नस्थानका मालिकहरू धर्मस्थान अर्थात् नवमस्थानको मालिकसंग मिलेर बसेमा राजयोग हुन्छ भन्ने श्लोकको भनाइ छ ।

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डलीमा लग्नको मालिक सूर्य, पञ्चमस्थानको मालिक बृहस्पति, चतुर्थस्थानको मालिक र नवमस्थानको मालिक मंगल परस्पर मिलेर बसेका छन् । त्यसकारण उक्त श्लोकबमोजिम राजयोग भयो । ।

(५) श्लोकबमोजिम राजयोग

सुतस्थान अर्थात् पञ्चमस्थानको मालिक, धर्मस्थानको अर्थात् नवमस्थानको मालिक र लग्नस्थानको मालिक समेत परस्पर मिलेर (लग्नमा वा चतुर्थस्थानमा वा पञ्चमस्थानमा बसेमा राजयोग हुन्छ भन्ने उक्त श्लोकको भनाइ छ ।

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डलीमा पञ्चमस्थानको मालिक बृहस्पति, नवमस्थानको मालिक मंगल, लग्नस्थानको मालिक सूर्य परस्पर मिलेर पञ्चमस्थानमा बसेका छन् । त्यसकारण उक्त श्लोक बमोजिम राजयोग भयो । उडुदायप्रदीप योगाध्यायको (१७) श्लोकबमोजिम राजयोग—

त्रिकोणस्थान अर्थात् ५ र ६ स्थानको मालिकमा जुनसुकै एउटाले बलवान् केन्द्रस्थान अर्थात् १,४,७,१० स्थानका मालिकसंग सम्बन्ध राख्छ भने असल राजयोग हुन्छ भन्ने उक्त श्लोकको भनाइ छ ।

सम्बन्ध ४ प्रकारका छन्—

प्रथम : स्थानसंबन्धो दृष्टिजस्तु द्वितीयकः ।

तृतीयस्त्वेकतो दृष्टिः स्थित्येकत्र चतुर्थकः ॥

उडुदायप्रदीप योगाध्यायको टीका . . . .

(१) त्रिकोणको मालिक केन्द्रमा र केन्द्रको मालिक त्रिकोणमा भए प्रथम सम्बन्ध ।

(२) त्रिकोणको मालिकले केन्द्रको मालिकलाई र केन्द्रको मालिकले त्रिकोणको मालिकलाई परस्पर देखेमा दोस्रो सम्बन्ध ।

(३) त्रिकोणको मालिकले केन्द्रको मालिकलाई मात्र अथवा केन्द्रको मालिकले त्रिकोणको मालिकलाई मात्र देखेमा तेस्रो सम्बन्ध ।

(४) त्रिकोणको मालिक र केन्द्रको मालिक एकै ठाउँमा भए चौथो सम्बन्ध ।

पृथ्वीनारायणको जन्मकुण्डलीमा त्रिकोण स्थानका मालिकमा पञ्चमस्थानको मालिक बृहस्पति र नवमस्थानको मालिक मंगल छन् । केन्द्रस्थान १,४,७,१० मध्ये १,४,७ स्थानका मालिक क्रमैले सूर्य मंगल शनि छन् । तिनीहरू एकै ठाउँमा हुनाले ४ प्रकारका सम्बन्धमध्ये चौथो सम्बन्ध छ । त्यसकारण उडुदायप्रदीप योगाध्याय (१७) श्लोकले बताए बमोजिम राजयोग भयो ।

(२०) श्लोक बमोजिम राजयोग—

केन्द्रको मालिक र त्रिकोणको मालिक एउटै भएर अर्को त्रिकोणको मालिकसंग सम्बन्ध भएमा यसभन्दा ठूलो राजयोग अरू के हुन्छ भन्ने उक्त श्लोकको भनाइ छ ।

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डलीमा केन्द्रको मालिक र त्रिकोणको मालिक मंगल छ । अर्को त्रिकोणको मालिक बृहस्पति छ । ती दुवै त्रिकोणस्थानमै छन् । यसकारण उक्त श्लोक बमोजिम राजयोग भयो ।

(३१) श्लोक बमोजिम राजयोग—

राहु र केतु यदि केन्द्रमा वा त्रिकोणमा भए र त्यस स्थानको मालिकसंग वा अरू त्रिकोणका मालिकसंग सम्बन्ध भएमा पनि राहु र केतु योगकारक हुन्छन् भन्ने उक्त श्लोकको भनाइ छ ।

पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डलीमा केतु त्रिकोणमा छ । त्रिकोण स्थानको मालिक बृहस्पति र मंगलचाहिं

केतुकै साथमा बसेका छन् । त्यसकारण उक्त श्लोकबमोजिम केतु पनि योगकारक भएको छ ।

अब ग्रहको विन्यासबाट फल विचार गरिन्छ—

ग्रहहरू आफ्नो राशीमा वा भिन्न ग्रहको साथमा भएमा बलिया हुन्छन्, शत्रुको राशीमा वा शत्रुग्रह साथमा भएमा निर्बल हुन्छन् भनेर बताएको छ । पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डलीमा सूर्य आफ्नो मित्रग्रहको साथमा मित्रग्रहको राशीमा बसेका छन् । त्यसकारण सूर्य बलवान् हुनाले यसले पृथ्वीनारायणको आत्मा बलियो हुने संकेत गर्दछ । चन्द्रमा समग्रहको राशिमा समग्रह शुक्रको साथमा भएर छैटौँ स्थान रिपुस्थानमा बसेको छ । यसबाट केही अशुभ संकेत गर्दछ । मंगल आफ्नो मित्रको राशीमा मित्रग्रहका साथमा बसेको छ । त्यसकारण मंगल बलियो हुनाले यसले पृथ्वीनारायण पुरुषार्थवान् हुने संकेत गर्छ । बुध आफ्नो मित्रको साथमा समग्रहको राशीमा हुनाले बुध मध्यम खालको छ । यसकारण यसले पृथ्वीनारायणको वाक्चतुरता नीतिनिपुणता संकेत गर्दछ । बृहस्पति आफ्ना मित्रका साथमा भएर आफ्नै

राशीमा बसेको छ । त्यसकारण यसले पृथ्वीनारायणको दूरदर्शिता तथा बुद्धिपरिपक्वता संकेत गर्दछ । शुक्र मित्रको राशीमा भए तापनि शत्रुग्रह साथमा भएर छैटौँ स्थान रिपुस्थानमा बसेको छ । त्यस कारण शुक्र निर्बल हुनाले यसले पृथ्वीनारायण विषयवासना तथा विलासदेखि विमुख हुने संकेत गर्दछ । शनि समग्रहको राशीमा भएर शत्रुग्रहहरूको साथमा बसेको छ । त्यसकारण शनि निर्बल हुनाले यसले पृथ्वीनारायणलाई शारीरिक दुःख हुने संकेत गर्दछ ।

यसरी विविध योग परेको पृथ्वीनारायणको जन्मकुण्डलीले उनको जीवनको सारतत्व झल्काइदिएको छ । यो एउटा मोटामोटी विचार गर्ने तरीका मात्र हो । यसको सूक्ष्म विचार गर्ने विभिन्न तरीका होराशास्त्रको अध्ययनबाट थाहा हुन्छ । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले जुन छिन्नभिन्न भइराखेको नेपाललाई एकीकरण गरी ठूलो रूपमा परिणत गर्न सक्नु, उनको कीर्ति फैलनु, उनी प्रसिद्ध महापुरुष बन्नु आदि कुरा उनको यस जन्मकुण्डलीले स्मरण गराउँछ । जुन महापुरुषले गर्दा हामी नेपालीले नेपाली भन्न पाएका छौं । उनको गुण नेपालीमात्रले बिसँन सक्दैन ।

